

KAROLINA TRZESKOWSKA-KUBASIK

Zespół Pełnomocnika Prezesa IPN
do spraw Badań nad Terrorem
Okupacyjnym na Ziemiach Polskich
w latach 1939–1945
ORCID: 0000-0002-6766-3736

RAFAŁ DRABIK

Zespół Pełnomocnika Prezesa IPN
do spraw Badań nad Terrorem
Okupacyjnym na Ziemiach Polskich
w latach 1939–1945
ORCID: 0000-0001-7376-9898

SPRAWOZDANIE Z OGÓLNOPOLSKIEJ KONFERENCJI NAUKOWEJ „OKUPACJA W POLSCE W LATACH 1939–1945”, WARSZAWA, 8–9 MAJA 2025 R.

Wspomnianą w tytule konferencję zorganizowano w ramach Centralnego Projektu Badawczego Instytutu Pamięci Narodowej „II wojna światowa i okupacje ziem polskich 1939–1944/45” oraz prac Zespołu Pełnomocnika Prezesa IPN do spraw Badań nad Terrorem Okupacyjnym na Ziemiach Polskich w latach 1939–1945 (dalej: Zespół Pełnomocnika). Jej głównym celem było omówienie strat osobowych i materialnych, ukazanie rzeczywistości okupacyjnej w poszczególnych regionach Polski oraz specyfiki terroru niemieckiego zarówno w skali makro, jak i mikro. Podczas dwudniowych obrad, w ramach 11 paneli, przedstawiciele 14 instytucji naukowych wygłosili 37 referatów, w tym 19 pierwszego dnia i 18 – drugiego. Przedstawili wybrane, często nieznane dotąd zagadnienia z zakresu okupacji niemieckiej i sowieckiej.

Obrady otworzyli zastępca prezesa IPN dr hab. Karol Polejowski oraz dr Sebastian Pilarski, dyrektor Biura Badań Historycznych Instytutu. W swych wystąpieniach podkreślili ogromną potrzebę kontynuowania badań nad terrorem niemieckim i sowieckim. Następnie wygłoszono dwa referaty wprowadzające uczestników spotkania w tematykę okupacyjną. W pierwszym, pt. „Genocyd, germanizacja totalna czy (neo)kolonializm? W poszukiwaniu modelu analizy okupacji niemieckiej w Polsce (1939–1945)” dr Tomasz Ceran z Delegatury IPN w Bydgoszczy przedstawił wady i zalety trzech potencjalnych modeli analizy okupacji naszego kraju przez III Rzeszę oraz podjął próbę wskazania, który z nich jest najbardziej adekwatny do badań nad omawianą tematyką. Po nim dr hab. Joanna Lubecka, reprezentująca IPN w Krakowie oraz tamtejszy Uniwersytet

Papieski Jana Pawła II, w niezwykle interesujący sposób omówiła status ziem polskich w prawnych i politycznych koncepcjach nazistów.

Następnie obrady toczyły się w ramach wspomnianych wyżej paneli. Pierwszy z nich, poświęcony niemieckim strukturom wojskowym, policyjnym i cywilnym w Generalnym Gubernatorstwie (dalej: GG), otworzył dr hab. Tomasz Gajownik z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Mówca skoncentrował się na przedstawieniu dużej wartości źródłowej dzienników wojennych jednostek wojskowych okupanta, stacjonujących na omawianym obszarze. Doktor Maciej Korkuć, reprezentujący IPN w Krakowie oraz Uniwersytet Ignatianum w tym mieście, skupił się na umiejscowieniu tzw. granatowej Polnische Polizei w ramach Ordnungspolizei oraz w hierarchii rasowej służb policyjnych III Rzeszy w GG. Następnie dr Karol Dąbrowski z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie omówił udział niemieckich organizacji gospodarczych w systemie eksploatacji ekonomicznej GG. Przedstawił proces dewastacji przedwojennych polskich instytucji gospodarczych, a także działalność Niemieckiej Izby Handlowej na Polskę – organizacji odpowiedzialnej za dokonanie licznych grabieży na okupowanych terenach. Z kolei dr Wojciech Wichert z IPN w Szczecinie scharakteryzował niemieckie cywilne struktury polityczne i administracyjne okupowanej Warszawy w latach 1939–1945, a także starał się określić znaczenie stolicy Rzeczypospolitej w nazistowskiej polityce narodowościowej.

Tematem przewodnim drugiego panelu były zbrodnie przeciwko polskiej inteligencji. Niewątpliwie zagadnienie to wymaga kontynuowania badań, zarówno w skali mikro, jak i makro. Podczas obrad postulowano opracowanie syntezy dotyczącej eksterminacji wspomnianej grupy społeczeństwa. Zwrócono uwagę na brak pozycji poświęconych temu zagadnieniu w odniesieniu do poszczególnych regionów Polski oraz na brak imiennych wykazów ofiar.

Profesor dr hab. Maciej Franz z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu przedstawił tragiczne losy profesury lwowskiej i wileńskiej w czasie II wojny światowej. Doktor hab. Przemysław Marcin Żukowski z Uniwersytetu Jagiellońskiego zaprezentował sylwetki zamordowanych pracowników naukowych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, m.in. Stanisława Cywińskiego, Mieczysława Gutowskiego oraz Józefa Marcinkiewicza. Doktor hab. Grzegorz Bębnik z IPN w Katowicach omówił Intelligenzaktion w rejencji katowickiej na przykładzie powiatu pszczyńskiego. Prelegent podkreślił dużą wagę prowadzenia badań regionalnych, przedstawił także statystyki dotyczące inteligentów dotkniętych represjami niemieckimi na omawianym obszarze. Następnie dr Marcin Przeglętką z warszawskiego IPN skonfrontował stan badań na temat Nadzwyczajnej Akcji Pacyfikacyjnej w GG z dokumentami źródłowymi.

W trzecim panelu zaprezentowano położenie Kościoła katolickiego w omawianym miejscu i czasie. Doktor hab. Elżbieta Wojcieszak z IPN w Poznaniu omówiła sytuację

cję duchowieństwa w Kraju Warty (Wartheland) w latach 1939–1945. Badaczka podkreśliła ogrom strat osobowych i materialnych poniesionych przez Kościół na tym terenie w dobie wojennej pożogi. Ksiądz dr Paweł Kostrzewski z Instytutu Wyższych Studiów Teologicznych w Częstochowie przedstawił straty osobowe duchowieństwa diecezji częstochowskiej w okresie okupacji niemieckiej, w tym mordy dokonane na księżach we wrześniu 1939 r. oraz wywiezienie kapłanów z powiatu wieluńskiego do KL Dachau w październiku 1941 r. Profesor dr hab. Leszek Zygmunt z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie poświęcił swoje wystąpienie stratom osobowym i materialnym w diecezji płockiej. Podkreślił, że biskupstwo to było jednym z najbardziej poszkodowanych w okupowanej Polsce. Na jego terenie Niemcy zamordowali ponad 100 księży oraz dwóch kleryków spośród ok. 300 kapłanów diecezjalnych, a także dokonali licznych grabieży majątku kościelnego.

Tematyka panelu czwartego oscylowała wokół kwestii życia codziennego. Doktor hab. Sylwia Grochowina z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu zwróciła uwagę na znaczące dysproporcje odnośnie do stanu wiedzy oraz liczby materiałów archiwalnych pomiędzy GG i ziemiami polskimi wcielonymi do III Rzeszy. Na podstawie okupacyjnego dziennika Eugeniusza Przybyła, malarza i bibliofila z Torunia, prelegentka przybliżyła codzienność mieszkańców tego miasta w czasie okupacji. Doktor Anna Czocher z IPN w Krakowie oraz tamtejszego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II przedstawiła działalność Rady Głównej Opiekuńczej, a także jej struktury, założenia i strategię. Podkreśliła, że działania tej organizacji stanowiły bezpośrednią reakcję na terror niemiecki.

Podczas piątego panelu zaprezentowano referaty dotyczące okupacji niemieckiej na wsi. Doktor Tomasz Domański z Delegatury IPN w Kielcach zwrócił uwagę na pomijanie przez badaczy protokołów konferencji sołtysów. Tymczasem, jego zdaniem, źródła te mają dużą wartość poznawczą. Przez ich pryzmat referent ukazał specyfikę rządów niemieckich we wsiach dystryktu radomskiego. Natomiast Kamil Kopera z Muzeum Ziemi Biłgorajskiej w Biłgoraju scharakteryzował terror niemiecki wobec ludności polskiej w powiecie biłgorajskim w perspektywie relacji sporządzonych przez ocalałych Żydów.

Ostatni panel podczas pierwszego dnia konferencji poświęcono działalności polskiego podziemia. Rozpoczął go dr Rafał Sierchuła z IPN w Poznaniu. Przedstawił sylwetki najważniejszych działaczy ruchu narodowego oraz wymierzone w nich represje niemieckie. Doktor Mirosław Węcki, reprezentujący IPN w Katowicach i Uniwersytet Śląski, zwrócił uwagę na pomijanie w historiografii działalności Tajnej Polskiej Organizacji Niepodległościowej. Prelegent przedstawił specyfikę prowadzenia aktywności konspiracyjnej na Górnym Śląsku, a także losy członków wspomnianej organizacji.

Drugiego dnia odbyło się pięć paneli tematycznych. Pierwszy z nich, a siódmy w całości konferencji, dotyczył zbrodni niemieckich w okupowanej Polsce. Rozpoczęła go dr Izabela Mazanowska z Delegatury IPN w Bydgoszczy, która przedstawiła Zbrodnię Pomorską w powiecie włocławskim. Podkreśliła, że omawiane przez nią wydarzenia

objęły także tereny nienależące do historycznego i etnograficznego Pomorza, co wynikało ze zmian w strukturze administracyjnej tego regionu, dokonanych po 1 września 1939 r. Jako kolejna głos zabrała dr Izabella Kopczyńska z poznańskiego IPN. Zarysowała ona kwestię germanizacji dzieci w Kraju Warty. Wyniki badań wskazują jednoznacznie, że porywanie młodych Polaków w celu zniemczenia prowadzono metodycznie w różnych zakątkach przedwojennej Polski. Kolejne dwa wystąpienia dotyczyły wysiedleń na Zamojszczyźnie. Doktor Beata Kozaczyńska z Uniwersytetu w Siedlcach omówiła kwestie związane ze śmiertelnością dzieci w obozie przejściowym w Zamościu, a następnie dr Dorota Skakuj z Muzeum Ziemi Biłgorajskiej w Biłgoraju przedstawiła zachowane relacje i wspomnienia z tego obozu. Dzięki wspomnianym przez nią źródłom obraz akcji wysiedleńczej został uzupełniony o wątek tragicznych losów kobiet i osób starszych podczas akcji Werwolf, czyli ostatniego etapu deportacji. Obie referentki pokazały jednoznacznie, że pomimo kilkudziesięciu lat badań, kwestia wysiedleń, dokonanych przez Niemców na Zamojszczyźnie, pozostaje otwartym tematem badawczym. Jako ostatnia w panelu wystąpiła dr Dominika Pasich z IPN w Krakowie, która uwydatniła zagadnienie bezkarności niemieckich zbrodniarzy po zakończeniu wojny, opowiadając o jednym z nich – dr. Wernerze Becku, od 1940 r. kierowniku Zakładu Medycyny Sądowej w Krakowie, w 1942 r. przekształconego w Państwowy Instytut Medycyny Sądowej w Generalnym Gubernatorstwie, a następnie w Państwowy Instytut Medycyny Sądowej i Kryminalistyki.

Panel ósmy, poświęcony stratom osobowym i materialnym, otworzył dr Bartosz Janczak z łódzkiego IPN. Referent ukazał losy wybranych synów oficerów Wojska Polskiego, którzy polegli podczas Powstania Warszawskiego. Zdzisław Jurkowski z Zespołu Pełnomocnika w kilkunastominutowym wystąpieniu omówił problemy dotyczące ustalenia listy ofiar niemieckiego obozu koncentracyjnego w Płaszowie. Wskazał, że ich ostateczna liczba jest trudna do ustalenia nie tylko z powodu braków w zachowanej dokumentacji, lecz także ze względu na rozproszoną sieć podobozów. Następnie dr hab. Piotr Majewski z Zespołu Pełnomocnika oraz Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie przybliżył działalność cywilnych struktur Polskiego Państwa Podziemnego, dokumentujących straty w zakresie dóbr kultury oraz poświęcone tej tematyce raporty, przygotowywane dla rządu RP na uchodźstwie. Uzupełnieniem jego wystąpienia był referat dr. hab. Roberta Jastrzębskiego z Uniwersytetu Warszawskiego, który omówił działalność Biura Odszkodowań Wojennych oraz efekty jego pracy w postaci „Sprawozdania w przedmiocie strat i szkód wojennych w latach 1939–1945”. Powyższe wystąpienia z pewnością stanowiły znaczący wkład w badania nad stratami materialnymi, poniesionymi przez Polskę w omawianym okresie.

Dziewiąty panel dotyczył zagłady Żydów w Polsce. Otworzyła go dr Alicja Gontarek z IPN w Lublinie oraz Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w tym mieście. Na podstawie specyficznego źródła, jakim są protokoły konferencji sołtysów, przedstawiła

obraz Holokaustu w perspektywie polskiej wsi. Z kolei dr Soraya Kuklińska z Zespołu Pełnomocnika w zwięzły sposób omówiła kwestie związane z mordami popełnionymi przez funkcjonariuszy 727 Infanterie Regiment na żydowskiej ludności Nowogródzyny. Badania wskazują, że wspomniana jednostka ponosiła odpowiedzialność za śmierć tysięcy Żydów oraz mieszkańców innych narodowości tego regionu. Następnie dr Damian Sitkiewicz z IPN w Warszawie zaprezentował sylwetkę jednego z głównych wykonawców akcji „Reinhardt” w GG – SS-Sturmbannführera Hermanna Höflego. Prelegent w szczególności skupił się na jego roli w eksterminacji Żydów w dystrykcie lubelskim oraz w getcie w Warszawie.

Tematem przewodnim dziesiątego panelu był terror okupacyjny w tzw. Polsce powiatowej. Prelegenci podkreślali znaczące braki w badaniach terroru niemieckiego i sowieckiego na terenie poszczególnych mikroregionów oraz konieczność prowadzenia prac w tym zakresie. Zwrócono uwagę, że mimo upływu 80 lat od zakończenia II wojny światowej, wciąż nieznana pozostaje liczba zamordowanych mieszkańców wielu mniejszych jednostek administracyjnych.

Jako pierwsza głos zabrała dr Karolina Trzeskowska-Kubasik z Zespołu Pełnomocnika. Przedstawiła miejsca kaźni na terenie Kreis Jędrzejów oraz dokonała próby ustalenia liczby zamordowanych mieszkańców tego obszaru, a także danych personalnych ofiar egzekucji. Doktor Tomasz Bereza z IPN w Rzeszowie omówił miejsca straceń na obszarze Kreis Jaroslau. Autor zaprezentował wyniki swoich badań, podkreślając, że Niemcy dokonywali mordów nie tylko w obiekcie znanym powszechnie jako „Anna Kasarnia”, lecz także na bardzo obszernym terenie, rozciągającym się od Stalowej Woli po Przemyśl. Po nim Piotr Kapusta, pracownik Muzeum Krakowa, oddział Muzeum Nowej Huty, przedstawił kwestię pracy przymusowej na rzecz III Rzeszy w gminie Czernichów w powiecie krakowskim. Zaprezentował ofiary, często nieznane, a także problemy związane z badaniami w skali najmniejszej jednostki administracyjnej. Jako ostatni głos zabrał dr Rafał Drabik, członek Zespołu Pełnomocnika. W swoim referacie, dotyczącym niemieckiego systemu obozów w powiecie biłgorajskim, skupił się na przedstawieniu historii obozu przejściowego w Zwierzyńcu. To miejsce stało się symbolem męczeństwa nie tylko mieszkańców Zamojszczyzny, osadzonych w nim podczas akcji pacyfikacyjnych i wysiedleńczych, lecz także kilkuset więźniów francuskich, którzy przebywali w nim w latach 1941–1942.

Podczas ostatniego, jedenastego, panelu głos zabrało dwóch naukowców. Jako pierwszy wyniki swoich badań zaprezentował Paweł Żołądek z Delegatury IPN w Kielcach, który omówił efekty ścigania strażników Werkschutzu, odpowiedzialnych za zbrodnie popełnione w obozie pracy przy fabryce Hasag w Skarżysku-Kamiennej. Autor słusznie zauważył, że pośród licznych miejsc kaźni Polaków drugoplanową rolę zajmują w badaniach te, które były pozornie miejscami pracy. W rzeczywistości bardzo często faktycznie stanowiły one kolonie karne, w których pracownicy musieli wyrabiać wyśrubowane normy, niezbędne do funkcjonowania gospodarki III Rzeszy. Ostatnim prelegentem był

prof. dr hab. Mirosław Golon, pracownik Delegatury IPN w Bydgoszczy oraz Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W swoim referacie scharakteryzował sytuację zaistniałą przez kilka miesięcy po wyparciu Niemców z poszczególnych terenów przez Armię Czerwoną. Czas ten był przez wiele lat prawdziwą białą plamą w historiografii, co – jak słusznie podkreślił referent – wynikało z niezwykle brutalnego zachowania żołnierzy sowieckich wobec lokalnej ludności cywilnej. Jego znakiem rozpoznawczym stały się zbrodnie, rabunki, gwałty oraz inne formy złego traktowania bezbronnych mieszkańców.

Na zakończenie konferencji głos zabrał dr Konrad Graczyk, zastępca dyrektora Biura Badań Historycznych IPN oraz szef Zespołu Pełnomocnika Prezesa IPN do spraw Badań nad Terrorem Okupacyjnym na Ziemiach Polskich w latach 1939–1945. W krótkim podsumowaniu podkreślił nie tylko wagę problemów związanych z przemocą i stratami zadawanymi przez okupantów niemieckich i sowieckich, lecz także wskazał na kwestie związane z badaniami tych zbrodni, poruszone w trakcie omawianego spotkania. Organizatorzy zapowiedzieli opublikowanie materiałów z konferencji.

KAROLINA TRZESKOWSKA-KUBASIK – absolwentka Wydziału Historii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, doktor nauk humanistycznych. W latach 2014–2019 pracownik Studium Polski Podziemnej w Londynie, od 2019 r. w Zespole Pełnomocnika Prezesa IPN do spraw Badań nad Terrorem Okupacyjnym na Ziemiach Polskich w latach 1939–1945. Przedmiotem jej zainteresowań jest terror okupanta niemieckiego w dystrykcie Radom w latach 1939–1945, eksterminacja dzieci polskich robotnic przymusowych, straty osobowe inteligencji oraz działalność emigracyjna byłych żołnierzy Armii Krajowej w Londynie. Napisała sześć książek, m.in. *Tadeusz Żenczykowski-Zawadzki (1907–1997). W kraju i na emigracji* (2019) oraz *Zbrodnie niemieckie w Lesie Weleckim koło Buska-Zdroju* (2022). Jest także autorką licznych artykułów naukowych i popularnonaukowych, opublikowanych w prasie krajowej i emigracyjnej, oraz współredaktorką jednej monografii naukowej.

RAFAŁ DRABIK – doktor nauk humanistycznych. Pracownik Instytutu Pamięci Narodowej od 2007 r., obecnie w Zespole Pełnomocnika Prezesa IPN do spraw Badań nad Terrorem Okupacyjnym na Ziemiach Polskich w latach 1939–1945. W swoich badaniach zajmuje się tematyką okupacji niemieckiej, podziemia niepodległościowego oraz struktur PPR/PZPR na Lubelszczyźnie. Współautor publikacji *Polacy ratujący Żydów w dystrykcie lubelskim 1939–1944 – oblicza pomocy* (2024). Obecnie przygotowuje publikację dotyczącą okupacji na terenie pow. biłgorajskiego.

KAROLINA TRZESKOWSKA-KUBASIK – graduate of the Faculty of History at the University of the National Education Commission in Cracow, PhD. From 2014 to 2019, she worked at the Polish Underground Movement Study Trust in London; since 2019, she has been

a member of the IPN President's Legate Research Unit on Occupation Terror in Polish Territories, 1939–1945. Her research interests include German occupation terror in the Radom Distrikt during 1939–1945, the extermination of children of Polish forced female labourers, the loss of human lives among the intelligentsia, and the emigration activities of former Home Army soldiers in London. She has written six books, including *Tadeusz Żenczykowski-Zawadzki (1907–1997). W kraju i na emigracji* [Tadeusz Żenczykowski-Zawadzki. At home and in Exile] (2019) and *Zbrodnie niemieckie w Lesie Weleckim koło Buska-Zdroju* [German Mass Crimes in the Welecki Forrest near Busko Zdrój] (2022). She is also the author of numerous research and popular science articles published in both the domestic and émigré press and co-editor of one scholarly monograph.

RAFAŁ DRABIK – PhD. At the Institute of National Remembrance since 2007, currently a member of the IPN President's Legate Research Unit on Occupation Terror in Polish Territories, 1939–1945. His research focuses on the German occupation, the independence underground and the structures of the Polska Partia Robotnicza (Polish Workers' Party, PPR) and the Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (Polish United Workers' Party, PZPR) in the Lublin region. Co-author of the publication *Polacy ratujący Żydów w dystrykcie lubelskim 1939–1944 – oblicza pomocy* [Poles Rescuing Jews in the Lublin District, 1939–1944. Nature of Aid] (2024). He is currently preparing a publication on the Biłgoraj district under German occupation.